

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ELEKTRON TIJORAT SUBYEKTLARINI SOLIQQA TORTISH MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Homidov Baxtiyor Rahimberdievich

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi.

baxtiyor.xamidov@soliq.uz

ORCID iD: 0009-0003-7866-9257

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22377499>

Annotatsiya. Mazkur tezisda raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijorat subyektlarini soliqqa tortishning zamonaviy mexanizmlarini shakllantirish masalalari yangi yondashuv asosida tadqiq etilgan. Elektron savdoning an'anaviy savdodan farqli ravishda platformalar, agregatorlar, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli to'lov kanallari orqali amalga oshirilishi soliqlarni hisoblash hamda undirish jarayonida yangi institutsional yechimlarni talab qilishi asoslangan.

Xususan, marketpleys operatorlarini soliq ma'murchiligining faol ishtirokchisiga aylantirish, kichik elektron sotuvchilar uchun avtomatik soliq hisob-kitobini joriy etish, soliq majburiyatlarini tranzaksiya sodir bo'lgan vaqtda shakllantirish va elektron tijoratdagi soliq tafovutini qisqartirish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida elektron tijorat subyektlarini ro'yxatdan o'tkazishdan tortib soliq majburiyatini bajarishgacha bo'lgan jarayonni platforma asosida avtomatlashtirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: elektron tijorat, raqamli iqtisodiyot, marketpleys, platforma iqtisodiyoti, soliq tafovuti, soliq agenti, tranzaksiya, elektron savdo, avtomatik soliqqa tortish, fiskal samaradorlik.

Abstract. This thesis examines the issues of forming modern mechanisms for taxation of e-commerce entities in the digital economy based on a new approach. It is based on the fact that e-commerce, unlike traditional trade, is carried out through platforms, aggregators, social networks and digital payment channels, requiring new institutional solutions in the process of calculating and collecting taxes. In particular, the possibilities of transforming marketplace operators into active participants in tax administration, introducing automatic tax calculation for small e-sellers, forming tax obligations at the time of the transaction, and reducing the tax gap in e-commerce were considered. As a result of the study, proposals were developed aimed at automating the process of e-commerce entities from registration to tax compliance on a platform basis.

Keywords: e-commerce, digital economy, marketplace, platform economy, tax gap, tax agent, transaction, e-commerce, automatic taxation, fiscal efficiency.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijorat subyektlarini soliqqa tortish mexanizmlarini baholashda faqat elektron savdo hajmining o'sishini tahlil qilish yetarli emas. So'nggi yillarda O'zbekistonda mazkur yo'nalishdagi soliq siyosatining o'zida ham sifat jihatidan muhim o'zgarishlar yuz berdi. Xususan, elektron tijoratga berilgan maxsus pasaytirilgan soliq stavkalarining bosqichma-bosqich umumiy soliq rejimiga yaqinlashtirilishi, kichik tadbirkorlik uchun bir vaqtning o'zida soddalashtirilgan raqamli soliq mexanizmlarining joriy qilinishi va xorijiy raqamli kompaniyalardan undirilayotgan soliqlarning oshib borishi elektron tijorat soliqqa tortilishining yangi modelga o'tayotganini ko'rsatadi.

Avvalo, elektron tijorat subyektlariga nisbatan soliq stavkalarining o'zgarish dinamikasiga e'tibor qaratish lozim. 2024-yilda ushbu soha subyektlari uchun foyda solig'i 7,5 foiz va aylanmadan olinadigan soliq 2 foiz miqdorida amal qilgan bo'lsa, 2025-yil 1-yanvardan ular mos ravishda 10 va 3 foizga oshirildi. 2026-yildan elektron tijorat faoliyati uchun foyda solig'i 15 foiz va aylanmadan olinadigan soliq 4 foiz etib belgilandi. Natijada elektron tijorat subyektlari uchun alohida preferensial stavkalar amalda umumiy soliq stavkalariga tenglashtirildi.

1-jadval**O'zbekistonda elektron tijorat subyektlari uchun asosiy soliq stavkalarining o'zgarishi**

Ko'rsatkich	2024-yil	2025-yil	2026-yil	2024–2026-yillardagi o'zgarish
Foyda solig'i, %	7,5	10,0	15,0	+7,5 foiz punkt
Aylanmadan olinadigan soliq, %	2,0	3,0	4,0	+2,0 foiz punkt
Foyda solig'i stavkasi indeksi, 2024=100	100	133,3	200,0	2 barobar
Aylanma solig'i stavkasi indeksi, 2024=100	100	150,0	200,0	2 barobar

Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Jadvaldan ko'rinadiki, ikki yil ichida elektron tijorat uchun foyda solig'ining nominal stavkasi 7,5 foizdan 15 foizgacha, aylanmadan olinadigan soliq stavkasi esa 2 foizdan 4 foizgacha oshgan. Buni faqat fiskal yukning ortishi sifatida baholash to'liq bo'lmaydi. Mazkur o'zgarish elektron savdoni iqtisodiyotning alohida imtiyoz talab qiluvchi yangi sektori sifatida emas, balki an'anaviy savdo bilan teng raqobat sharoitida faoliyat olib boruvchi yetuk iqtisodiy segment sifatida qarashga o'tilayotganini ham ko'rsatadi. Soliq nuqtai nazaridan bunday yondashuv fiskal neytrallik, ya'ni bir xil iqtisodiy mazmundagi savdo operatsiyalariga ularning onlayn yoki oflayn shaklda amalga oshirilishidan qat'i nazar yaqin soliq sharoitlarini yaratishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, 2026-yilgi soliq siyosatining muhim xususiyati shundaki, elektron tijoratda faoliyat olib borayotgan mikro va kichik sotuvchilarni rasmiy iqtisodiyotga jalb qilish uchun alohida yengillik yaratildi. 2026-yil 1-yanvardan yillik aylanmasi 1 mlrd so'mgacha bo'lgan barcha yakka tartibdagi tadbirkorlar va o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun aylanmadan olinadigan soliq stavkasi 1 foiz etib belgilangan. Bundan tashqari, ular uchun soliq hisobotlarini avtomatik shakllantirish imkoniyati ko'zda tutilgan.

Bu holat elektron tijoratni soliqqa tortishda ikki darajali yondashuv shakllanayotganini anglatadi. Bir tomondan, yirik va korporativ elektron tijorat subyektlari umumiy soliq rejimiga yaqinlashtirilmoqda; ikkinchi tomondan, internet, ijtimoiy tarmoqlar yoki marketpleyslar orqali kichik hajmda savdo qilayotgan jismoniy shaxslar uchun 1 foizlik soddalashtirilgan mexanizm yaratilmoqda. Mazkur model soliq siyosatida muhim natija hisoblanadi, chunki kichik onlayn sotuvchini yuqori ma'muriy xarajatlar bilan rasmiylashtirish o'rniga, uning tranzaksiyasini avtomatik hisobga olib, nisbatan past stavka orqali rasmiy sektorga jalb qilish imkonini beradi.

Masalan, marketpleys orqali yil davomida 300 mln soʻmlik realizatsiyani amalga oshirgan tegishli toifadagi yakka tartibdagi tadbirkor uchun 1 foizlik stavkada hisoblangan aylanma soligʻi 3 mln soʻmni tashkil qiladi. 700 mln soʻmlik aylanmada esa ushbu summa 7 mln soʻmga teng boʻladi. Agar platformaning oʻzi realizatsiya hajmini avtomatik hisoblab, soliq hisobotini shakllantirsa, tadbirkorning buxgalteriya va hisobot topshirish bilan bogʻliq tranzaksion xarajatlari sezilarli kamayadi. Shu jihatdan kelajakdagi elektron tijorat soliqqa tortish mexanizmi “tadbirkor soliqni mustaqil hisoblaydi” modelidan “raqamli tizim soliq majburiyatini avtomatik shakllantiradi” modeliga oʻtishi maqsadga muvofiq.

Elektron tijoratni soliqqa tortish samaradorligini koʻrsatuvchi yana bir yangi yoʻnalish xorijiy kompaniyalarning Oʻzbekiston isteʼmolchilariga koʻrsatayotgan elektron xizmatlaridan undirilayotgan soliqlardir. Soliq qoʻmitasi maʼlumotlariga koʻra, 2025-yilda Oʻzbekistonda elektron xizmatlar koʻrsatuvchi 78 ta xorijiy kompaniya 181,3 mlrd soʻm soliq toʻlagan. Bu koʻrsatkich 2024-yilga nisbatan 50 foizga oshgan. Ushbu oʻsish surʼatidan kelib chiqib, 2024-yildagi tegishli soliq tushumi hisob-kitob boʻyicha qariyb 120,9 mlrd soʻmni tashkil etgan.

2-jadval

2025-yilda Oʻzbekistonda elektron xizmatlar koʻrsatgan yirik xorijiy kompaniyalarning soliq toʻlovlari

No	Kompaniya	Toʻlangan soliq, mlrd soʻm	Jami 181,3 mlrd soʻmdagi ulushi, %
1	Apple	49,5	27,3
2	Meta	49,0	27,0
3	Google	44,4	24,5
4	OpenAI	11,7	6,5
5	Booking.com	4,3	2,4
6	TikTok	3,5	1,9
7	Netflix	1,8	1,0
8	ACCA	1,6	0,9
9	Xsolla	1,5	0,8
10	Amazon	1,4	0,8
Jami TOP-10		168,7	93,1
Barcha 78 kompaniya		181,3	100,0

Manba: Oʻzbekiston Respublikasi Soliq qoʻmitasi maʼlumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Jadval maʼlumotlari elektron xizmatlar bozoridagi soliq bazasi yuqori darajada konsentratsiyalashganini koʻrsatadi. Faqat Apple, Meta va Google kompaniyalari tomonidan jami 142,9 mlrd soʻm soliq toʻlangan boʻlib, bu barcha xorijiy elektron xizmat koʻrsatuvchilarning soliq toʻlovlarining qariyb 78,8 foizini tashkil etadi. TOP-10 kompaniyaning ulushi esa 93 foizdan ortiq. Bu natija transchegaraviy raqamli xizmatlarni soliqqa tortishda minglab kichik tranzaksiyalarni individual darajada nazorat qilishdan koʻra, yirik platformalarni roʻyxatga olish va ular orqali soliq majburiyatini bajarish mexanizmi fiskal jihatdan samaraliroq boʻlishi mumkinligini koʻrsatadi.

2025-yilning birinchi yarmidagi ma'lumotlar ham mazkur tendensiyanı tasdiqlaydi. Shu davrda 72 ta xorijiy elektron xizmat ko'rsatuvchi kompaniya 78,2 mlrd so'm soliq to'lagan va bu 2024-yilning mos davriga nisbatan 42 foiz ko'p bo'lgan. Birinchi yarim yillikda Meta 22,6 mlrd so'm, Apple 22,1 mlrd so'm va Google 19,4 mlrd so'm bilan yetakchilik qilgan. Yil yakunida esa jami tushumning 181,3 mlrd so'mga yetishi ikkinchi yarim yillikda ham yuqori fiskal faollik saqlanganligini ko'rsatadi.

Ushbu ko'rsatkichlarni elektron tijoratni soliqqa tortish nuqtai nazaridan tahlil qilganda, platforma orqali soliq ma'murchiligi modelining amaliy afzalligi namoyon bo'ladi. Xorijiy raqamli xizmat ko'rsatuvchilarni soliq hisobiga qo'yish davlatga kompaniyaning O'zbekistonda jismoniy ofisi bo'lmasa ham mahalliy iste'moldan kelib chiqadigan fiskal majburiyatlarni hisobga olish imkonini beradi. Bu yondashuv kelajakda tovarlar savdosi bilan shug'ullanadigan transchegaraviy marketpleyslar uchun ham moslashtirilishi mumkin.

Mazkur yo'nalishda 2025-yilda institutsional o'zgarishlar ham amalga oshirildi. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 26-dekabrda 885-son qaroriga muvofiq elektron tijorat operatorlari, shu jumladan elektron savdo platformalari operatorlari faoliyatida mahalliy huquqiy talablar kuchaytirildi; 2025-yil 1-iyuldan operatorlar faoliyatini xabardor qilish tartibi joriy etildi. Amaliyotda xorijiy platformalarni mahalliy huquqiy va soliq maydoniga kiritish masalasi ham dolzarblashdi. Masalan, TEMU 2025-yil mart oyida O'zbekistonda soliq to'lovchi sifatida ro'yxatdan o'tgan.

Bu jarayonning iqtisodiy mazmuni shundan iboratki, transchegaraviy elektron savdoda "iqtisodiy faoliyat O'zbekistonda amalga oshirilmoqda, ammo soliq subyekti xorijda joylashgan" degan tafovutni kamaytirish imkoniyati paydo bo'ladi. Bunday sharoitda platformaning mahalliy fiskal identifikatsiyasi nafaqat soliq undirilishini, balki tovarni qaytarish, xaridni bekor qilish, komissiya, yetkazib berish xarajatlari va iste'molchiga qaytarilgan mablag'larni soliq bazasida to'g'ri aks ettirishni ham ta'minlashi zarur.

Ayniqsa, qaytarilgan tovarlar va bekor qilingan buyurtmalar masalasi elektron tijorat uchun an'anaviy savdoga qaraganda muhimroq. Raqobat qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda elektron tijorat sohasida qariyb 3 100 ta murojaat kelib tushgan va ko'rib chiqilgan murojaatlar natijasida iste'molchilar foydasiga 7,3 mlrd so'm mablag' qayta hisob-kitob qilingan. Bu ko'rsatkich faqat iste'molchilar huquqini himoya qilish masalasini emas, soliq ma'murchiligi uchun ham muhim muammoni ko'rsatadi. Agar tovar qaytarilgan bo'lsa, platformadagi dastlabki realizatsiya summasi avtomatik ravishda soliq bazasidan tegishli tartibda chiqarilishi yoki tuzatilishi kerak. Aks holda sotuvchi real olmagan daromadi uchun soliq hisoblanishi yoki aksincha, qaytarish operatsiyasidan foydalanib aylanmani asossiz kamaytirishi mumkin.

Raqamli to'lovlarni kengaytirish bo'yicha 2026-yilda joriy etilgan talablar ham kelajakdagi elektron tijorat soliqqa tortish mexanizmi uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi. 2026-yil 1-apreldan qiymati 25 mln so'mdan yuqori bo'lgan tovar va xizmatlar bo'yicha hisob-kitoblar bank kartalari yoki elektron to'lov tizimlari orqali amalga oshirilishi belgilangan. 2026-yil 1-iyuldan esa savdo va xizmat ko'rsatish sohasidagi yuridik shaxslar uchun yagona QR-kod orqali elektron to'lovlarni qabul qilish mexanizmi joriy etildi. Ushbu tartiblarning elektron tijoratga bevosita va bilvosita ta'siri tranzaksiyalarning raqamli izini kengaytirishdan iborat.

Olib borilgan tahlil asosida elektron tijorat subyektlarini soliqqa tortish uchun uch pog'onali differensial mexanizm samarali bo'lishi mumkin, degan natijaga kelish mumkin.

Birinchi pog'onada yillik aylanmasi 1 mlrd so'mgacha bo'lgan yakka tartibdagi tadbirkor va o'zini o'zi band qilgan elektron sotuvchilarning 1 foizlik solig'ini platforma ma'lumotlari asosida avtomatik hisoblash maqsadga muvofiq. Ikkinchi pog'onada yuridik shaxs shaklidagi elektron tijorat subyektlari uchun amaldagi umumiy soliq rejimi saqlanib, marketpleyslar realizatsiya, qaytarish va komissiyalar haqida standartlashtirilgan elektron ma'lumot taqdim etishi kerak. Uchinchi pog'onada esa O'zbekiston bozorida daromad olayotgan xorijiy platformalar uchun soddalashtirilgan fiskal ro'yxatdan o'tish, zarur hollarda mahalliyashtirish va iste'mol joyiga asoslangan soliqqa tortish mexanizmlarini rivojlantirish zarur.

Tadqiqotning muhim natijasi shundaki, elektron tijorat uchun eng maqbul soliq mexanizmi faqat stavkani pasaytirish yoki oshirish bilan cheklanmasligi kerak. 2024–2026-yillardagi o'zgarishlar yirik elektron biznes uchun maxsus soliq preferensiyalarining qisqarayotganini, ayni paytda mikro tadbirkorlar uchun soddalashtirish kuchayayotganini ko'rsatmoqda. Xorijiy elektron xizmatlardan tushgan soliqlarning 2025-yilda 181,3 mlrd so'mga yetgani esa raqamli kompaniyalarni fiskal tizimga to'g'ri identifikatsiya qilish sezilarli budjet salohiyatiga ega ekanligini namoyon etadi.

Shundan kelib chiqib, elektron tijoratni soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirishda asosiy e'tibor "ko'proq tekshirish"dan "tranzaksiya paytida avtomatik ma'murchilik"ka o'tishga qaratilishi lozim. Sotuvchi ro'yxatdan o'tganidan boshlab uning platformadagi realizatsiyasi, qaytarilgan tovarlari, komissiya xarajatlari va hisob-kitoblari raqamli shaklda qayd etilsa, soliq majburiyatining katta qismini inson ishtirokisiz shakllantirish mumkin bo'ladi. Natijada kichik tadbirkorlarning soliq talablariga rioya qilish xarajatlari kamayadi, yirik platformalarda fiskal shaffoflik oshadi va transchegaraviy raqamli biznesdan olinadigan soliqlarni samarali ma'muriylashtirish uchun barqaror mexanizm shakllanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, elektron tijorat subyektlarini soliqqa tortishda differensial yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Mikro va kichik elektron sotuvchilar uchun soddalashtirilgan soliq tartibi, avtomatik hisob-kitob va minimal hisobot yukini joriy etish ularning rasmiy iqtisodiyotga kirishini rag'batlantiradi. Yirik elektron tijorat subyektlari uchun esa umumiy soliqqa tortish tamoyillari bilan bir qatorda marketpleysdagi realizatsiya, qaytarilgan tovarlar, platforma komissiyalari va yakuniy tushumlarni alohida hisobga oluvchi raqamli nazorat mexanizmlarini qo'llash zarur.

Transchegaraviy elektron savdo va xorijiy raqamli kompaniyalarning O'zbekiston bozoridagi faoliyati ham soliq tizimining yangi yondashuvlarini talab qilmoqda. Xorijiy platformalarning mamlakatda jismoniy mavjudligi bo'lmasa ham, mahalliy iste'molchilar hisobidan iqtisodiy daromad olishi ularni soddalashtirilgan fiskal ro'yxatdan o'tkazish, iste'mol joyiga asoslangan soliqqa tortish va elektron shaklda soliq majburiyatlarini bajarish mexanizmlarini rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqotda elektron tijoratdagi soliq bazasini aniqlashda faqat yalpi savdo hajmini asos sifatida qabul qilish yetarli emasligi ham aniqlandi.

Tovarlarning qaytarilishi, buyurtmalarning bekor qilinishi, platforma komissiyalari va boshqa operatsion to'lovlar real soliqqa tortiladigan bazani shakllantirishda hisobga olinishi kerak.

Bu elektron savdo faoliyatining iqtisodiy mazmuniga mos, adolatli soliqqa tortish tizimini yaratish imkonini beradi.

Shuningdek, elektron tijoratda "tranzaksiya sodir bo'lishi bilan soliq majburiyatining shakllanishi" tamoyilini bosqichma-bosqich joriy etish istiqbolli yo'nalish sifatida baholandi.

Bunda marketpleys yoki boshqa raqamli platforma sotuvchining savdo aylanmasini avtomatik aniqlaydi, tegishli soliq majburiyatini hisoblaydi va zarur ma'lumotlarni soliq organlariga elektron tarzda uzatadi. Natijada soliq to'lovchining ma'muriy xarajatlari kamayadi va soliqlarni o'z vaqtida to'lash darajasi oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi (2019). *O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi*. O'RQ-599-son, 30 dekabr 2019-yil. Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi (2022). *"Elektron tijorat to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni*. O'RQ-792-son, 29 sentabr 2022-yil. Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2024). *"O'zbekiston Respublikasida elektron tijorat sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaror*. 885-son, 26 dekabr 2024-yil. Toshkent. Mazkur hujjatda elektron savdo platformasi operatori va elektron tijorat operatorlari faoliyatiga oid yangi talablar belgilangan.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezident (2025). *"Yakka tartibdagi tadbirkorlar hamda o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun qulay shart-sharoit yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaror*. PQ-247-son, 12 avgust 2025-yil. Toshkent.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2025). *"Naqdsiz hisob-kitoblarni ommalashtirish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga qaratilgan qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmon*. PF-246-son, 10 dekabr 2025-yil. Toshkent.
6. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi (2026). *O'zbekistonda elektron xizmatlar ko'rsatuvchi xorijiy kompaniyalar 181,3 mlrd so'm soliq to'lagan*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi, 30 yanvar 2026-yil.
7. OECD (2019). *The Role of Digital Platforms in the Collection of VAT/GST on Online Sales*. Paris: OECD Publishing.
8. OECD, Asian Development Bank and World Bank Group (2022). *VAT Digital Toolkit for Asia-Pacific*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
9. Nose, M. and Mengistu, A. (2023). 'Exploring the Adoption of Selected Digital Technologies in Tax Administration: A Cross-Country Perspective', *IMF Notes*, 2023(008). Washington, DC: International Monetary Fund.
10. UNCTAD (2025). *Indirect Taxation of E-commerce and Digital Trade: Implications for Developing Countries*. Policy Review, UNCTAD/DTL/ECDE/2024/2. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development.